

addigi elképzelésünkre. Benkő Bolyaija: „*Vállaló* embernek született, s apja is annak nevelte.” Innét vonzódásuk és ellentétük, s küzdelmük a paralellakkal. Mert „az apák szomorúságára, de az élet nagy diadalára, minden gyermek mindent előlről kezd, s a tett, a gondolat és az álom jogához egyaránt ragaszkodik... A generációk, mikor egymással feleselnek, pünkösdi apostolok módjára, idegen nyelveken beszélnek, s keblükből feltörő igék ritmusára lépnek. Bölcs öregek tanácsára a fiatalok sohasem mondhatnak le a csalódáshoz való jogukról. – Többek között ezért ment előbbre az emberiség.” Ifjonti újrakezdés eredménye a paralellák kiküzdött igazsága, melybe egyaránt beleépült az apa útkeresése és féltő óvása. Finoman elemzi Benkő Gauss elsősorban önmagát mérő ítéletét, s meghatóan szép idézetekkel dokumentálja Bolyai János vívódását Lobacsevszkij remekével, s növekvő elismerését iránta. „Az orosz tudós teljesítményét méltató Bolyai-sorok írójuk jellem nagyságáról árulkodnak: »...én örömet megosztom a találói érdemet. Bár minden orosz és más államtanácsonk hasonló szeretettel bírna a tiszta mathesisi s tehát – mert az term[észeti] és szüksé[ges] követke[zmény] – az erkölcsi igazhoz is.«”

Az erkölcsi igaz, „a jónak tudata” vezette mindig a gondolatait, töprengéseit, gondjait papírra rová Bolyai Jánost. Benkő Samuig erről a Bolyairól legfőbb legendákat vagy anekdotákat tudunk; Benkő ismerte föl a kézirat-tömeg különleges jellegét: egy végzetesen magára maradott nagyságos elme önmagával folytatott dialógusát, egy fényes, nagy lélek görög sorstragédiákba illő vergődését. Társak teljes hiányában Bolyai lejegyezte minden gondolatát, olyanokat is, amiket mások óvakodnak papírra vetni, vagy akár magukban is tisztán megfogalmazni. „A Bolyai-kéziratok egyik különlegessége éppen abban áll, hogy szép számmal őrzik alkotójuk senki másra nem tartozó, legbensőbb gondolatait.”

De még ezek a senki másra nem tartozó, legbensőbb gondolatok is – ez a kéziratok másik különlegessége – valamiképpen a közjával, a közüddvel függenek össze; a domáldi majd marosvásárhelyi remete minden gondolatát, egész életét betölti a javítani akarás, a segítség vágya, a lelke legmélyéből szánt szegény emberiség üdvössége. Benkő Bolyaija makacs következtességgel vallotta, vállalta és ismételte: Tisztességes ember addig igazán boldog nem lehet, míg más, amíg a másik ember emberi butaság s gonoszság miatt szenved. Ez az *Üdvitan* alapeszméje, amit nagy és nyugtalanító örökségként hagy reánk.

Tan és *Üdvitan* változatait s terveit végnélkül papírra rová Bolyai Jánost sajnálni volt szokás fényes tehetségének elpocsékolása miatt; most hirtelen megfordul a perspektíva: a megszánt megszállott nagy és szuverén morálfilozófusul tart tiszta tükröt elibénk, melyben meglátszik „a jeleni valóságos állapot hív képe”, s kirajzolódnak társas-szenvedéseink ész és okosság általi megszüntetésének lehetőségei. Semmelweis jut az ember eszébe, ő harcolt korán reaszakadó vénységében ilyen makacs és racionális elszántsággal a szegénysorsú szülő nőért. S egyéni sorsát tekintve a honi intézmények keretében s a világ tudós közvéleményében ugyan olyan tragikus sikertelenséggel. „A szétszóródó energiákat azonban mégiscsak összetartotta a célratörő erkölcsi elv: az igazság szolgálatának a pátosza és a permanens intellektuális magatartás: a teremtés igénye. Gazdagság vagy szegénység ez? Mind a kettő: maga a meztelen élet.” Benkő Bolyaija pedig elfoglalja helyét az ember sorsáért aggódók s felelősséget vállalók sorában. Túl a matematika tágas világán így épül be kitéphetetlenül a honi nehéz pallérozódás folyamatában. Alakja, gondjai s gondolatai nélkül a magyar művelődés ugyanúgy érthetetlen és értelmetlen, mint Petőfié, Aranyé, Vörösmartyé vagy Bartóké nélkül.

Vekerdi László

„WIR STÜRMEN IN DIE REVOLUTION”

Studien zur Geschichte der ungarischen sozialistischen Literatur. Herausgegeben: Miklós Szabolcsi, László Illés, Farkas József, Bp. 1977. 474 l.

Felettből hasznos, igényes és feltétlenül dicséretes kiadványról van szó: a szerkesztők az utóbbi két évtizedben keletkezett gazdag szakirodalomból állítottak össze a német nyelven

olvasó szakmai közönség számára egy rendkívül informatív és – e közönség valamelyes ismeretében nyugodtan mondhatjuk – élen érdeklődésre számot tartható kötetet.

A kötet egyes tanulmányai az előszó kivételével előzőleg mind megjelentek magyarul vagy legalábbis Magyarországon, ezért részletesebb ismertetésüktől egy a magyar szakmai közönség számára készülő írásban el lehet tekinteni.

A tanulmányokat a szerkesztők három fejezetbe osztották. Az első a legrövidebb, Szabolcsi Miklós két írását hozza. Az előszóban „a magyar szocialista irodalom történetéről és elvi problémáiról szóló gyűjtemény”-ként fogalmazza meg a kiadvány jellegét, utal arra, hogy a kötet célja a magyar kutatók eredményeiről szóló híradás és hangsúlyozza a magyar szocialista irodalom kettős köztársaságát: része a magyar irodalomnak és egyben a szocialista világirodalomnak. A második közlemény (*Irodalomtörténet és munkásmozgalom*) a magyar szocialista irodalom teljes történetének áttekintését és kutatási problematikájának gazdag panorámáját nyújtja.

Az előszó utolsó megállapításával egybehangzóan a második, elvi fejezet (*Folyamatok és törvényszerűségek*) először a 20. század magyar irodalmáról közöl hasznos és a speciális célnak megfelelő alapo zású tudnivalókat (Király István), s rögtön utána a Tanácsköztársaság kulturális életének kapcsán a magyar szocialista irodalom világirodalmi kapcsolódásáról (József Farkas). A további tanulmányok tárgya az interdiszciplináris kutatás (Szabolcsi Miklós), a modernizmus sokat vitatott kérdése (Király István) és a szocialista realizmus fogalma és valósága (Köpeczi Béla és Szigeti József).

A harmadik fejezet (*Irodalmi műhelyek és csoportosulások*) bizonyos szempontból szerkesztői remekmű: az egyes, egymástól függetlenül és adott esetben a legkülönbözőbb indítékból keletkezett rész tanulmányok a magyar belföldi és emigrációs szocialista irodalom az első világháború elejétől a második végéig ívelő történetének keretét adják össze. (Szabó György az *Egység*ről, Erki Edit a *100%-ról*, Botka Ferenc a *Sarló és Kalapács*ról, Gondos Ernő a *Gondolat*ról, Illés László az *Új Hang*ról, Pándi Pál a kérdőjeles „elsüllyedt irodalom”-ról és Kispéter András a második világháború alatti munkásírókról.)

A pusztasors mutatója, hogy az első és második rész is sikeresen törekszik – a „teljeség” utópisztikus kifejezés lenne – egy átfogó sokoldalúság felé. Itt a legnagyobb bravúr az, hogy az egy témáról szóló két tanulmány a megközelítés más szempontjai, a szerzők más egyénisége és szakmai lehetőségei folytán úgy tud mást és a másikhoz képest újat mondani, hogy egy-

mással nemhogy nem kerülnek ellentmondásba, de még az ismétlődés érzése sem támad az olvasóban.

A kötet sajátos jellegét ill. virtuális közönségirányultságát szem előtt tartva a harmadik rész nem mentes minden problematikuságtól. Az egyes tanulmányok a maguk helyén és idejében, hazai megjelenésük funkcióját és miliőjét tekintve újszólván tökéletesek voltak. Egy más tájékozottsággal rendelkező (és bizonyos tájékozottsággal nem rendelkező) olvasóközönség számára nevekben, tényekben, vonatkozásokban, tendenciákra való utalásokban bővelkedő természetük azonban egyes esetekben az érthetlenségig menően zavaróan hathat. Az ilyen speciális jellegű nehézségeken nem igen lehetett segíteni, hiszen az kellett volna hozzá, hogy a szerzők alaposan átírják tanulmányaikat: neveket, tényeket, sőt részfejezeteket ill. viszonyításokat hagyjanak el és csak azt tartsák meg vagy legalább is azt domborítsák ki, ami a szocialista világirodalom tendenciáinak és folyamatainak általános fenomenológiája fogalmiságával megfogalmazható. (És a még ezek után is szükséges környezetismereti tudnivalókat a tanulmányokba írják bele.) A szerkesztők látták ezt a problémát, nyilvánvalóan ezért szerepel kiemelkedő helyen Király István első tanulmánya és ezért látták el a kötetet annotált név- és jelenségjegyzékkel. Ezek segítenek is, de a nehézséget csak enyhíteni tudják.

Vannak a rokon, de mégis különböző értékelési és fogalmi rendszerek következő kisebb lehetőségek surlódási felületek is. Így pl. az, hogy a magyar szerzők, elsősorban József Farkas, a német expresszionizmust (is, nemcsak a magyart) a szocialista irodalommal majdnemhogy azonos irányzatként ill. annak előirányzataként kezeli. Az ilyen surlódási felületek kikerülhetetlenek, talán gondolatébresztő és horizonttágító jellegük-nél fogva hasznosak is.

Néhány, a szöveggondozással kapcsolatos kritikai megjegyzés: A névjegyzék pusztasors meglehetősen dicsérendő, összeállítása kitűnő, de korántsem teljes. Nem tudom azért-e, mert semmi sem lehet tökéletes, vagy mert néhány tucat esetben csak a névről tudunk. Az utóbbi esetben azonban jobb, ha ismereteink hiányát nyíltan bevalljuk, mint ahogy ez az utóbbi időben külföldi kiadványokban mindinkább terjed. – A folyóiratok címét a kötet hol megadja németül, hol nem. Az utóbbi azért teheti, mert a tudományos szerelékben a kötet végén van németre fordított folyóirat-címjegyzék is. Kérdés azonban, hogy ezt az

olvasó a kötet olvasásakor észreveszi-e? Így előfordulhat, hogy a szövegösszefüggésbe illesztett „Nyugat” („ahogy a cím mutatja”) német fordítás nélkül zavart okoz. (39. l.) – A kötet tudományos felszereltsége szintjét tekintve – az említettekén kívül bő és tudós, továbbvezető bibliográfia, a szerzők annotált jegyzéke, névmutató – elvártuk volna, hogy a tanulmányok első megjelenési ideje (és esetleg helye) is közöltesék. Jegyzetekről a szerkesztők nyilvánvalóan az olvashatósság érdekében mondtak le; szépséghiba, mert apró következetlenség, hogy itt-ott mégis van – szövegközi – jegyzet.

A tanulmányok német szövege a megfelelő és a kiváló között mozog. (A „kiváló” kritériuma:

olyan, mintha németül írták volna. Ilyen pl. Szigeti József és Pándi Pál tanulmányának nyelvi szintje.) Egyetlen hiba: az „értelmiség” (Intelligenz) ill. „ember” (Mensch) jelzőjeként „schaffend” szerepel „schöpferisch” (alkotó) helyett (t. k. a 99. és a 101/102. l.-okon). Ez délnémet, tehát a többi német által enyhén megmosolygott szóhasználat szerint kb. annyit jelent, mint ’szorgalmasan (vagy megszállottan) anyagi előrelépés érdekében dolgozó (magát hajtó)’ és különösen az „értelmiség” esetében még félreérthető is. Sajnos a „zehner Jahre” (‘tíz év’, 451. l.) helyett is a nehézkes „a 20. század második évtizede” kifejezést kell a németben használnunk.

Salyámosy Miklós

TÖRÖK GÁBOR: JÓZSEF ATTILA-KOMMENTÁROK

Bp. 1976. Gondolat K. 388 l.

Török Gábornak immár harmadik érdekes kötete jelent meg József Attila költészetéről. Korábbi köteteinek kritikái egyetértettek abban, hogy Török József Attila tanulmányai „vitára és ellenkezésre ingerelnek”, de abban is, hogy épp a provokatív jellegben rejlik a szerző tanulmányainak varázsa, ennek köszönhetik népszerűségüket.

A líra: logiká-ban Török Gábor fő célkitűzése József Attila költői nyelvének újszemponitú megvilágítása mellett az „osztatlan filológia”, a nyelv és irodalomtudomány egymásra utaltsága szükségességének bizonyítása, illetve a statisztikai mutatók irodalomtörténeti felhasználhatóságának kimutatása volt. Az újabb *József Attila-kommentárok* tükrében úgy tűnik, a szerző bizonyos mértékben felhagyott az „osztatlan filológiához” fűzött korábbi célkitűzéseivel – valószínűleg őt az irodalomtörténeteszek részéről ért kritikák miatt –, és legújabb kutatásaiban nem annyira József Attila életműve, mint általánosabb nyelvészeti és stilisztikai kérdések megválaszolása izgatta. Eddigi tanulmányaiban a nyelvészeti kérdésekből kiindulva József Attila stílusát és versszerkesztését vizsgálta, most viszont József Attila versei egyre inkább csak ürügyet, kiindulási pontot szolgáltatnak bizonyos nyelvészeti és stilisztikai kérdésekben való csatározásokhoz. (Ha a kötet meg lehetőséget kínál a főtémák és zárójelbe foglalt alcímek, római és arab számmal jelölt al- és főfejezetei között rendet rakunk – a mottókról nem

is beszélve –, akkor világossá válik, hogy a tanulmánykötet az alábbi nyelvészeti és stilisztikai kérdéseket vizsgálja: 1.: többjelentésű képzők és származékszók a versben; 2.: a szófajta nem váltó elvonás esetei; 3.: az alaki hasonlóságon alapuló jelentésátvitel; 4.: írásjelek használata és versbeli alkalmazása; 5.: az idézet kategóriái; 6.: a nyelvtani első és második személy a lírában; 7.: a páros testrészek többes számú alakjai; 8.: a fogalmi terjedősség a költészetben; 9.: az önrímelés és a toldalékrímek poliszémiája; 10.: a költői és előadói szabadság kérdései.)

Török Gábor jelen kötetének tanulsága szerint már „szánja-bánja vétkét”, hogy korábban azt állította: a műalkotás elemei és részei, viszonylatai és szerkezeti megoldásai felcserélhetetlenek. Mostani álláspontja szerint „Vulgármaterializmusnál alig volna több, ha a szükségszerűség fokait az egymásba rakható játékkockák vagy Masenyka-babák szemléletéből vonnánk el” (21. l.). Ezzel szemben Németh Andor és Leo Tolsztoj nyomán eljut a „művészi icipici” esztétikájához, mely „harsány hatásokra törekvő korunkban józanul leszögezi: egy-egy jelenség kicsinyége miatt a műalkotás mikrokozmoszána egyetlen részecskéje sem lesz szükségképpen értelmetlen, figyelmünkre eleve érdemtelen. Lehetséges, hogy az esztétikai hatás kulcsa épp ez az esetleg mellőzött „icipici”...” (22–23. l.) Mindezzel nem is lehetne vitába szállni, ám Török Gábor számára az „icipici”-esztétika csak arra